

Péter László

Szeptemberi emlék

Móra Ferenc műhelyében

A Szeptemberi emlék Móra Ferenc legjellemzőbb, legnépszerűbb elbeszélése. Elsőször 1925. szeptember 13-án jelent meg a Világ hasábjain, majd A Daru utcaútól a Móra Ferenc utcáig (1934) című gyűjtemény tette közkincsé. Ezt a kötetet még maga az író állította össze, de csak halála után, Szalay József gondozásában — és bizonyára tőle kapott címmel — látott napvilágot. Második kiadását a Magvető Könyvkiadó máig befejezetlen sorozatában Vajda László rendezte sajtó alá (1962). A Szeptemberi emlék jegyzetében Vajda mindössze ennyit mond: „Móra legismertebb s legkedveltebb novelláinak egyike; a meseje igaz mese; mindaz, amit elmond benne, meg is történt.”

A mostani karácsonyi könyvpiacon jelent meg Kiskunfélezházának, a szülővárosnak áldozatkészségéből Móra Ferenc ifjúkori versei gyűjteménye. Mezosi Farkas szedegette össze a zömét a helyi lapokból, ő írt hozzá még a 1960-ban alapos életrajzi bevezetőt. Móra, mint annyian, költőként indult, és bár lírája nem ívelt soha olyan magasra, mint a tárcá, amelynek klasszikusává lett, vagy elbeszélő prózája, amely annyi szép rezénnyel, elbeszéléssel, mesével gazdagította ifjúsági irodalmunkat, a verset és Mórát kedvelőket néhány sikerült alkotásával mindig gyönyörködtette. Pályája elejének természetét egyetlen verseskötetében, a Könyves könyv-be, (így, egészen, egy ny nyel!) takarította be. A mostani verseskötet ennek mintegy az előzményét, a költővé érés tanulságos alkotásait gyűjti egybe.

Móra 1901. augusztus 11-én, a Félégyházi Hírlapban közölte Emlék címmel hosszabb elbeszélő költeményét, a Szeptemberi emlék, korai verses változatát. Meglepetés ez a költemény, mert igazolja a negyedszázaddal később elbeszélte történet magának hitelt, bizonyítja Vajda László állításának igazát.

Móra Ferencet 1889 őszén írták be szülei a félégyházi gimnázium első osztályába. Az öreg iskola, noha 1808-ban épült, ma is áll: most az íróról elnevezett általános iskola működik benne. Ennek van még ma is „hosszú fehér folyosója”, amelyen a Szeptemberi emlék írója, annakidején „négykézláb” csúszott az igazgatól szoba előtt „a harmadik osztály nyitott ajtaját”, nehogy észrevegyék.

A második osztályt Móra Ferike (1891 nyarának elején) húsz pengő „szorgalomdíjjal” jutalmazottan végezte. Sok volt ez akkor, hiszen a fele adóra ment, a másik feléből meg jutott dírfakereztre a nagypapa sírjára, és még két kis malacra is! Az elbeszélésben fontos szerep jut a malacoknak: a versben még nincs róluk szó. Ott csak azt olvassuk, hogy a szerény család számára ígéretes volt a nyárvég:

S Nagyboldogasszony szombatján
S szőlőknek első fűrtivel lenett meg,
E biztató szavakkal tette hozzá:
No, kislány, ha Isten megsegít,
Lesz ám szűzre új könyv, új ruha!
Mert az idén, meglátod, anyukám,
Mindenajánkból kiségit az év!

A Szeptemberi emlék is így kezdődik, apró eltérés, hogy a katasztrófa az elbeszélés szerint Szat István napján játszódott le, s a jégverés pusztításának közepontjába a malacok kerültek: a mernyei pirittyákövek őket verték fűtőlőn.

A versben is éppoly hirtelenül, váratlanul pusztítja el a jég a termést, mint az elbeszélésben. A gyönyörű nyári nap, ahogy Móra utóbb, a Szeptemberi emlékben írja, a család öröklé emlékeztetés történelmi dátuma lett. „Ez az ab urbe condita, innen számítunk mindent.”

S e pillanatban megfakult a nap,
Kopogtak, rengtek a menny sarkai,
Fejük fölött szászré hasadt az ég,
Lángolt, süvöltött, csörgött, pattogott,
És mindenünket elvete a jég...

Eljött az ősz, s a természet halála
A mi életünkkel nem volt szomorúbb.
Apám napzámba járt, s csüggött
[refjé]

Az ősz fölött egy het alatt belepte,
— S csak százszorta bánatom, mikor
Gyermekfejemmel az Istenverésből
Levontam a nehéz köve kezdetét:
Hogy nem jártnak többet iskolába.

Mindenki emlékszik a novellának arra a szívfejdító jelenetére, amelyben az osztálytársak hi-

vogató kiáltásai elől elbújdosik a kis Ferkó: nem mehet velük. A versben csak ennyi van:

Reggel ha mentek, délbe hogyha
[üjtök,
Vigan zajongtak ablakunk alatt —
De én, ő, többet nem jártam velük!

Az elbeszélésben ezt írja: „Ezt Dante kifejezte a poklából!” Aztán az Emlék így folytatódik:

Mert a tudás nem istenadta forrás,
A szomjuzó mit szabadon merít,
A tudás felféve örvölt komédenre,
Mihézt nem juthatsz szíved vére árán,
Ha pénzt nem adhat szíved minden
[sejpejé]

A versben nem olyan részletes „a kolduló körű” rajza, mint az elbeszélésben, de az alapvető mozzanatokat jól mutatják az utalások. A legérdekesebb, ahogyan Agócs főtisztelendő úr nyájas figuráját 1901-ben is, 1925-ben is azonos képpel jellemzi: az akkor szokásban volt, alázatos kézcsokkal:

A tiszteletreméltó férfit meg,
Ki mindidáig papnak szánt erővel,
Csokolom adta szép fehér kezét,
S küldött kanásznak Isten hírvél.

Emlékszünk a Szeptemberi emlék íróiikus leírására: „De aki jó ember, az csak nem tudja megtakadni magát. Akárhogy megaragították, búcsúzóba is csak megcsókoltatta velünk a jószagú kezét.”

A lktóslélektani szempontból nagyon érdekes, hogy Móra versben is, prózában is egyaránt használja a bibliai Ádám hasonlatát. A Szeptemberi emlékből: „Akkor aztán megkerültem az iskolát, először csak messziről, aztán mindig kisebb körben. Ádám tehetett így, mikor az elvesztett paradicsomból kicsukták.” Negyedszázaddal előbb, versben:

Majd aztán sajgó szívvel ellopóztam,
S az öreg iskolához sompolyogtam.
Meg-megkerülve, mint Ádám a kertét,
Melyből örökre számkivettelet.

Ugyancsak rövidebb a végső csattanó költői leírása is, szépen mutatva, hogyan gazdagodott az alapvető emlék az írói fantázia, a költés nyomán. A vers csak ennyit rögzít:

Majd leborultam a kopott kűszőbre,
Mint nem taposok ezután soha!
Es jött egy ember, szigorú, hideg,
Akinek arcát nem ragyogta be
A lélekvidánság szelíd derűje.
Sőt homlokára bús árnyat vetett
Az emberélet összevisszasága.
De felke mélyen aludt: lángok égtek...

Szeliden kivallott bajmruul,
Mégis megarta sárát: arcomat, és
Bevezetett az iskolába.

Az elbeszélésből jól emlékszünk a hatásos befejező jelenetre. Bent latin óra folyt, és senki sem tud-

ta jól eltalálni a fordítását ennek a mondatnak: Unus es Deus. A kis Móra úgy érezte, be kell kiáltania a helyes megoldást: „Egyedül te vagy az Isten...” „Abban a percben már koccant is a homlokom a téglán, mert beleszedültem az izgalomba. Mit tettem, mi lesz ebből? Az lett, hogy a latin tanár úr ölben vitt be az iskolába, és többet aztán sose kértek tandíjat Móra Márton földbirtokostól.”

Eyszrich György (1859—1939) tanár úr valóban olyan volt, mint a vers jellemezte: gondoktól felhőzött arca mögött lélekjóság rejtett.

Eltámaszkodt ridégnek, sztyelelnek
Nevezi őt a nagy emberbarát,
Kit a híre csalfa délibábja ringat, —
Mert ő titkon enyhíti a sebet,
Mint eltikkadt mezők fűvét a harmat,
S kéretlen tesz jót, mint a napsugár.

Az ő segítségével képviselte szegény Móra Mártonné egyszerű tudatában a gondviselést. Hiszen annakelőtte nem akadt ember Félégyháza, aki orvosolta volna bajukat, lehetővé tette volna a kis parasztyerek tehetségének is-tápolását. Móra Emlék c. verse még az egyéni visszaemlékezés költői alkalmá; az elbeszélés, a Szeptemberi emlék már a férfikorban megívott társadalmi, politikai küzdelmek tanulságai után, a két forradalom és az ellenforradalom megrázkódtatásai nyomán egyetemessé táplította a lényegét: „mindig teleszívarkodik könnyel a szemem, ha szeptemberben lehajtott fejjű kis gyereket látok...” Így fejezi be elbeszélését, félreérthetetlen utalással a korra, amelyben a szegény tehetség oly ritkán jutott el ké-pessége kibontakoztatásához, magasabb iskolához.

De nemcsak ez az egy utalás jellemzi a kort, amelyben a Szeptemberi emlék íródott. Móra stílusának jellemző, „félre” szóló, zárójelbe megjegyzései, kesernyes utalásai világosan mutatják az ellenforradalmi korszak levegőjét. Csizmadiai-naknak akarta adni az apja, amikor ki kellett maradnia az iskolából.

A magyar nyelvtudomány kö-zelmúltban elhunyt nevezőre, Bárczi Géza Móra Ferencet tartotta a legrészebben, leghelyesebben magyarul szóló trónak. Engem is meglepett ez a nyilatkozatok néhány esztendeje, s egy pillanatig tűzőnek véltem. De mi oka lett volna ilyen elfogultságra Bárczi Gézának? A Szeptemberi emlék számos helye bizonyítja, hogy Móra valóban nyelvünk egyik leg tudatosabb fröművése volt. Érzelmessége mindig a meredély szőlén járt: csak kevés kellett volna, hogy érzélgőssébe buk-jék. Íme, ez az első pillantásra talán túlrtnak, negédesnek látszó hasonlat hogyan válik művészi ere-jűvé:

„A búzkeség lobbantotta ősi-barackvirág-színűre az én mindig bánatos szőlőm arcát, nem a sértett hiúság.” Pár sorral alább értjük meg, nem öncélú, erőltetett kép ez, hanem megvan a mű-vészi hatást kiváltó rendeltetése. Amikor a beiratkozást intéző tanár közli a tandíj összegét, a hat forint ötvenhárom krajcárt. Móra Mártonné, akinek a kendője sarkába mindössze egyetlen forint volt bekötve, halálra sápadt: „Olyan lett a barackvirág-arc, mint a meggyfávirág.”

Mára tudatosan helyez el szövegében először jelentéktelennek látszó szavakat, amelyek később, tövábbfejlesztett változatokkal együtt meg sokszorozva hatnak, szinte robbannak. Ilyen hívószó itt a bálvány, amely először kedvező hangulattal kelt az olvasóban, rokonszenvessé teszi a jellemzettet; Agócs főtisztelendő urat. „Mindig ott sétált a templom körül, mint valami megelevenedett, hatalmas, szép, nagy bálvány...” A szó igazi funkcióját alább értjük meg, amikor Móráné kérésére a jószágos úr letorkolja őket: hol van az megírva, hogy mindenkinek muszáj urat nevelni a gyerekből? „Szigorú lett a jó ember, mint a kőbálvány.”

Ilyen és még sok más gondolati és nyelvi érték teszi irodalmunk egyik legszebb és legmegragzóbb elbeszélésévé fél évszázad óta Móra Ferenc Szeptemberi emlékét.

Dér Endre

János-napi vendég

Esett-roggyant vénemberként vetődött hozzánk Kun Feri bácsi, az utolsó bihari betyár. A szőlőt gondozgatta, meg a kert néhány fáját, napzámba. Nyolcvan körül járt. Hajlott hátával is igencsak megütötte a 185—190 centimétert. A legderékasabb lóról is nyilván a földet sutulta a lába szegénylegény-korában...

A múlt század második felében mocsaras-zsombikos, bozontos táj volt a Körösök vidéke; Gyulától szinte Újfaluig, a Fehér-Körös-től a Berettyóig — süppedős-lápos rét burjánzott. Bujdosók paradicsoma:

Elég nagy a bihari határ,
Magam leszek bujdosó betyár,
Mégse leszek a császár katonája!

Kun Ferencék mindenütt otthonosak voltak ezekben a cserés, oltalmazó berkekben. Ahová csak a meretyűs halászok, kősa madarászok követtek őket büntetlenül.

Se termetre, se kurázsira nézést nem lehetett utolsó „fattyú” Feri bácsi egykoron.

Mint a vankost, emeltem a magosba Kopec-Tar Imrét; nad-rágszójába dugtam a karabilyom csövét, úgy csóváltam a fejem körül, péig mázsányi is vaót tán — bizonygatva büszkén. S nem hetvenkedett ok nélkül.

Ezt a Kopec-Tar Imrét különben — aki vészitől császár lehetett — sokszor megidézte Feri bácsi. Kivált, ha kicsi bört hűzött volt — apám megbízásából — a hitványabb Otelló-s hordóból, lopótkokkal. Olyankor se-ben szaladgált az ádámcsutka, s a lopó sehogyan sem akart meg-telni...

Pedig Feri bácsi — vénségére — szeszmentes életet fogadott az újtelepi „hívők” papjának, Vátyoni Sandri bácsinak. Beállott a hívők közé a vén betyár. Hanem a szesztilalomhoz mégse tudta tartani magát.

Meg-megbotló nyelvvel, de azért takaros folyékonyssággal hadarászta egy-egy, lopótkokkal való bajlódása után — nekünk, gyerekeknek:

— Nem az fertőzteti meg az embert, ami a szájon bemeleg, hanem ami kijön a szájból, az fertőzteti meg az embert!

Vagyis: a szavak; elsősorban a káromkodás.

Nem is hagyta el a száját undok szó, meg kell hagyni! Ha akácgallyazás közben túlsé sértette meg a kezét, ennyit dűnynyogott csupán:

— A tűz égesse meg!

Kévesektől hallottam a mi bihari falunkban ilyen káromkodástól mentes beszédet: s még kevesebben voltak arra képesek, hogy oldalszám idézzenek a Bibliából — ahogyan ez az írni-olvasni se tudó vénember tette. Rajongó tűzben égett a szeme, úgy hirdette fennen, egy felfordított malterosládára állva:

— Megkegyelmaz az Úr a mi álnokságainknak, és a mi bűneinkről és gonoszságainkról meg nem emlékezik!... Mert nem éheznek többé, sem nem szomjuznak; sem a nap nem tűz rájuk, sem semmi hőség: mert a Bárány legelteti őket, és a vi-zeknek élő forrásaira viszi őket; és eltöröl az Isten az ő szeméik-ről minden könnyet!

Tátott szájjal álltunk előtte, tíz-tizenkét éves gyerkőcök; rö-högni — de még kuncogni se jutott eszébe — egyóknak se...

Pedig a „hívők” — a szekta-tagokat — mi se kíméltettük, amúgy. Gúny tárgyai voltak job-bára. (Máig tűnődöm rajta: mi-féle szekta rakhatott fészket a falunkban. Jehovisták? Pünkös-dis-ák? Baptisták. Bizonyos, hogy a Jelenések Könyvét, meg Dánielt idézték legtöbbször, — de hát ez valamennyi alföldi szekta-ra jellemző volt...)

Ájtatosan bűjt a gondolataiba az ácsmódra eszkábált dikón is, esténként a tornácra, mielőtt a kását kezdte volna fűjni a ló-pokróc alatt.

Egy füledt, felleges nyárejszákán, amikor úgy érezhette az ember: kiszivattyúzták az oxigént a levegőből, szörnyű hörgés-re, kiáltozásra riadtunk. A nyi-tott ablakon át ugrottam az öreg-hez: azt hittem, haldoklik.

Hát — nem volt valami jól.

A félhomályban is tisztán lehetett látni, hogy csukott szem-mel hányja-veti, hajigálja a fel-sőtestét; a szája habos, s iszo-nyú félmondásokat üvölt eszeha-gyottan...

Istenkáromlás, szitok-átok, ki-vágott emberszív, miskarolás, vesszőzés — sok-sok iszonyat bu-kott ki a vén betyár száján, ön-kivületében, törött félmondatok-ban.

Addig ráztam, magam is resz-ketve, amíg nagynehezen ki nem nyitotta a szemét.

— Feri bátyám!

— He, fattyám! — bámult rám lecsihadva, jámbor kék szemét rámmeresztve.

— Mi lelte, Feri bátyám?

— Engem az égygyvilágon sem-mi, kicsim — tekergette a nya-kát. — Eridjél csak aludni, ta-karosan.

Úgy mondta reggel: nem em-lékszik a szörnyű kiáltozásokra. Annyi derengett csak neki, hogy hajnal felé — álmában — Kopec-Tar Imrét pofozta véresre. Mint akkor, annakidején, amikor a ko-mádi vásáron a kupec bagóért szedegett össze három szekér-nyi süldőmalacot a faluszei szegényektől. Ők aztán — Baji Jan-ko szegénylegény-komájával — visszaadták a veremházas éhe-zőknek mind a malacákat. No persze, a pénzt nem kapta vissza a kupec!

Nyilván ezt is a fejére olvas-ták Oszvath csendbízotok, ami-kor hurokra kerültek Feri bá-csikék, s megkapta a tűzes vasat a hátára...

Mert minékünk ez volt a leg-érdekesebb, s legizgatóbb: a biltyogvas-útította akasztófa, az öreg háta.

Az öreg Ferenc ugyan soha nem emlegette, de az egész falu tudta, hogy a tekintetes kom'száros úr — tán végső figyelmez-tetésként — akasztófát égettek a háta közepére.

Erről — sosem esett szó ná-lunk. Edesapám megtiltotta. De hát a kamaszgyerekek — épp a tiltás csiholja lángra a komisz-kodást.

Amikor — pár évre rá — mi is kamaszokká lettünk, s minden bogot mohón iparkodtunk kifejte-ni — szemet vetettünk az akasz-tófára.

Feri bácsi likas-bakancsos, lon-csos koldússá kopott addigra. Új-telepi fészerekben húzta át a tél zimankót, s régenszótt, szutykos bakó lógott a vállán. János-napo-kon azért csak eltűnt a botladozását az ősz-szevisszafajta szeszek tették meg-bizonytalanabbá.

Eltűntek: megnézzük azt az akasztófát, bármilyen történet is.

Edesapám a nemesebb borból, a fehérből kínálta meg az öreg-et. S hogy az emberséget to-vábbfokozza, az udvaron is vég-g-kísérte. Megvédte János-napi veh-déget? Megszenvédett érte! — mondta.

Igy aztán sosem nézhettük meg az emberhúsból-sütött akasz-tófát.